

Inhoud

	Pagina
Voorwoord	7
Inleiding	9
1. Alles is niks	13
<i>Prediker 1:1-11</i>	
2. In de ban van de tijd	19
<i>Prediker 3:1-15</i>	
3. Eenzaamheid is ijdelheid	25
<i>Prediker 4:7-16</i>	
4. Het goede leven gewikt en gewogen	31
<i>Prediker 7:1-14</i>	
5. De gulden middenweg	39
<i>Prediker 7:15-22</i>	
6. Laat ons eten en drinken, want... ..	45
<i>Prediker 9:1-12</i>	
7. De geringe invloed van de wijsheid	51
<i>Prediker 9:13-10:3</i>	
8. Gedenk je Schepper in je jeugd	57
<i>Prediker 11:7-12:14</i>	
Aanbevolen literatuur.....	62

Voorwoord

Een klein boekje over een klein, onbekend bijbelboek. Dat is wat u in handen hebt. Het boek Prediker neemt vanouds een bijzondere plaats in de Bijbel in. Het staat een beetje aan de rand.

Het wordt dan ook niet veel gebruikt. Er bestaan vooroordelen over het boek. Het is het meest ‘filosofische’ boek van de Bijbel, en lijkt daarom reeds verder van ons af te staan dan de boeken met geschiedenissen of liederen. Het motto – alles is vluchtig en leeg – zou ‘pessimistisch’ zijn; het is eerder een boek van ongelof dan van geloof. Anderzijds geeft het als hoogste advies: geniet van het leven! Slaat pessimisme daar niet om in oppervlakkigheid?

Lezend en studierend in dit merkwaardige geschrift, werd ik erdoor geboeid. De vooroordelen doen het boek geen recht. Het geloof van Prediker is een geloof voorbij de grote verhalen, voorbij de (gods-dienstige) idealen, voorbij de (vrome) overmoed. Het geloof van Prediker is een nuchter, bescheiden geloof dat er weet van heeft hoeveel we (ook als gelovigen) niet van God begrijpen. Juist zo is het een boek dat ons in onze ‘postmoderne’ tijd kan aanspreken.

Bijbelstudies over levenskunst is de subtitel van dit boekje. ‘Levenskunst’ is in, tegenwoordig. Nu de grote idealen om de wereld te verbeteren gestorven zijn, zoeken we nog wel naar een leven dat er toe doet, naar een manier van leven die ‘zinvol’ is. Juist daarbij kan het wonderlijke bijbelboekje Prediker, dat zo stevig het refrein ‘alles is ijdelheid’ volhoudt, helpen. Het helpt bij een nuchter leven met een binnenpretje, dat weet: elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad, maar ook: elke dag is een dag die God je geeft. Het is mijn hoop dat op deze manier de lezing van Prediker zal helpen bij het vinden van een gelovige levenskunst.

Deze bijbelstudies werden jaren geleden geschreven voor gebruik in de wijkgemeente Jacobikerk te Utrecht. Later werden ze door de IZB uitgegeven. Het stemt tot dankbaarheid dat ze nu opnieuw (ongewijzigd) op de markt komen. Ik hoop dat ook de nieuwe lezers ermee geholpen zijn.

De studies schreef ik samen met mijn vrouw Joanne Dekker-van Asselt en met Gerben van Manen. Laat ook in dit opzicht de wijsheid van Prediker waar mogen zijn: drie is beter dan één (Prediker 4:12).

(De heruitgave van) dit boekje draag ik op aan de mannen- en vrouwenvereniging van de hervormde gemeente Mastenbroek, die ik mag dienen. Het is altijd weer verblijdend te merken hoe opbouwend het is om samen 'gewoon' de Bijbel te lezen en naast ons leven te leggen. Hopelijk mag dit boekje zo op allerlei bijbelkringen zijn werk doen. Bovenal: mogen deze bijbelstudies bijdragen aan de opbouw van het geloof, tot eer van God.

Dr. Willem Maarten Dekker
Mastenbroek
April 2013

Prediker: wanneer, waar en door wie geschreven?

De schrijver van dit geschrift wordt in het eerste vers (1:1) aangeduid als ‘Prediker, de zoon van David, koning in Jeruzalem’. We zouden daarom aan Salomo kunnen denken als schrijver, die het geschrift dan in de tiende eeuw voor Christus in Jeruzalem geschreven zou hebben. De taal en de inhoud van het boek geven echter aanleiding om te denken aan de derde eeuw voor Christus als tijd van ontstaan. Deze tijd noemen we de hellenistische (Griekse) tijd. In die tijd breidde de invloed van het Griekse denken zich uit over het Romeinse Rijk en het Midden-Oosten. Er vonden daardoor ook belangrijke veranderingen plaats in de leefomstandigheden in Palestina. De Joden leerden de hellenistische wereld met haar filosofen kennen. De interesse van deze filosofen betrof in hoofdzaak het juiste morele gedrag.

De schrijver kan dus niet Salomo geweest zijn. Dat de schrijver zich vereenzelvigd met koning Salomo berust op een in die tijd geliefde literaire fictie. Zoals in 12:9 gezegd wordt en ook uit het hele geschrift blijkt, hebben we eerder te doen met een wijsheidsleraar, behorend tot die groep van intellectuelen die sinds koning Salomo naast de profeet en de priester een eigen plaats innam in het leven van Israël.

Toch heeft de identificatie met koning Salomo wel een betekenis. Doordat Prediker zich met Salomo identificeert, degene die wijzer en rijker was dan allen voor en na hem, krijgt zijn betoog dat alles ijdel is, extra kracht. Wanneer Prediker een arme, weinig intelligente sloeber was, die nu eenmaal in het leven een aantal negatieve ervaringen had opgelopen, dan hadden we de boodschap van Prediker nog af kunnen doen met: ‘Nou ja, Prediker heeft gewoon een aantal negatieve ervaringen opgelopen. Dan ga je alles van de donkere kant bekijken, dat kennen we allemaal.’ Maar nu juist iemand die rijker en wijzer was dan allen voor en na hem, iemand die in zijn wijsheid alle terreinen van het leven doorzocht heeft op zoek naar iets dat geen ijdelheid is, nu juist zo iemand concludeert dat alles ijdelheid is, maakt dat veel meer indruk. Zijn conclusie is dan te danken aan zijn grote wijsheid en niet te wijten aan een aantal negatieve ervaringen.

Hoewel Prediker zijn boek schreef in de hellenistische tijd, blijft hij natuurlijk een Jood en heeft hij zijn wortels in de bijbelse traditie (uit zijn boek blijkt dat hij de vijf boeken van Mozes kent en ook de traditionele wijsheid in de vorm van spreuken). Vandaar dat Palestina waarschijnlijk wel de plaats is waar Prediker leefde en zijn boek schreef. Men merkt echter wel de invloed van de nieuwe leefomstandigheden: hij relateert de groeiende welvaart en het technisch kunnen, en hij heeft aandacht voor het individu en niet alleen voor de joodse gemeenschap maar voor de hele wereld. Dit kan ook verklaren waarom hij nooit de naam van JHWH, de God van Israël, gebruikt. Hij stelt zich kritisch op zowel tegenover de traditionele ideeën als tegenover de nieuwe.

Thema van Prediker: ijdelheid der ijdelheden

Het boek Prediker is geen doortimmerd en helder gestructureerd betoog over de nietigheid van alles wat er gebeurt, maar meer een verzameling van spreuken, aforismen, die vanwege de gemeenschappelijke visie die eraan ten grondslag ligt, een eenheid vormen. Een logische, voortschrijdende gedachtegang is niet te ontdekken. Als we het boek tot het einde toe gelezen hebben, zijn we de oplossing van het probleem niet dichterbij gekomen. Toch zijn de spreuken niet totaal ongeordend in de tekst opgenomen, maar hebben ze hun plaats gekregen door bij bepaalde steekwoorden en gedachteassociaties aan te knopen. Het boek Prediker is geen verzameling van losse spreuken zoals het boek Spreuken, maar de spreuken vormen op zichzelf staande hoofdstukken die steeds een eigen thema hebben. En hoe wisselend en zelfs tegenstrijdig de gedachtegang van Prediker soms ook is, alles wordt bijeengehouden door de fundamentele gedachte dat alles ijdel is. Op grond van deze tegenstrijdigheden (we zullen ze verderop nog tegenkomen) meenden sommigen dat het oorspronkelijke geschrift later een orthodoxe bewerking heeft ondergaan. (Het bekende 12:12-14 zou bijvoorbeeld later zijn toegevoegd om Prediker een rechtzinnig slot te geven en het zo meer aanvaardbaar te maken.)

Zoals gezegd is er toch ondanks dit alles sprake van een duidelijke thematische eenheid. Prediker zoekt een antwoord op de problematische *vraag* die hij stelt in 1:3: ‘Wat heeft de mens aan al zijn zwoegen en tobben onder de zon?’ Het *antwoord* op die vraag is: ‘Niets. Alles is ijdelheid.’ Dit is de stelling van het boek, waarmee het dan ook begint en eindigt (1:2 en 12:8). De *best mogelijke oplossing* onder deze omstandigheden is volgens Prediker: genieten. Dit komt ook steeds weer als wijze raad naar voren (2:24-25; 3:12-13 en 22; 5:17-19; 6:9; 7:14; 8:15; 9:7-9; 11:8-9; 12:1).

Zoals gezegd staat Prediker daarmee sceptisch ten opzichte van de traditionele wijsheid zoals die in Israël geleerd werd. Zijn boek behoort wel tot de wijsheidsliteratuur, maar levert daarbinnen scherpe kritiek op de traditionele wijsheid. Deze traditionele wijsheid vinden we vooral in het boek Spreuken en gaat uit van een vrij harmonisch wereldbeeld. Er is een scherpe tegenstelling tussen ‘rechtvaardigen’ en ‘goddelozen’. De eerste dienen God en daarom gaat het hen goed, de tweede dienen God niet en daarom gaat het hen slecht. Er bestaat anders gezegd harmonie tussen het religieuze en morele handelen van een mens en wat hem in de fysisch-materiële wereld overkomt. En van deze ‘causaliteit’ is God de bewaker. In het kader van deze idee is de levensinstelling van de traditionele wijsheid dan ook optimistisch te noemen. De mens kan Gods werk rationeel begrijpen en is in staat tot een theoretische en praktische beheersing van het leven: zolang je je houdt aan Gods geboden, gaat het je goed.

Prediker wil nu echter bewijzen hoe misleidend deze heersende schoolwijsheid is. Hij citeert vaak de traditionele wijsheid in de vorm van spreuken waar hij dan andere spreuken of eigen tegenwerpingen tegenover plaatst. Op die manier toont hij aan dat elke waarheid die door wijsheid verworven is, relatief is. Er is altijd wel een pro en contra, en dit illustreert dan weer dat het leven absurd is. Er is geen plan en geen orde.

De prediker voelt zich door de traditionele wijsheid in de hoek gedreven. Hij komt er niet mee uit als hij de werkelijkheid en haar problemen beziet. Hij komt tot de pessimistische conclusie dat alles ijdelheid is. Geen sprake van een harmonisch wereldbeeld: er is geen gerechtigheid in het leven te erkennen en bovendien is met de dood alles afgelopen. Daarmee mist alles wat gebeurt een zedelijke inhoud, een zin. Enerzijds lijkt dit bij Prediker tot verbittering te leiden, anderzijds weerhoudt het hem niet het goede in het leven te ervaren als een gave van God waarvan hij genieten mag.

Prediker is dus geen atheïst, hij twijfelt niet aan het bestaan van God. Maar omdat God niet meer (zoals voor de Spreukendichter) de garant is van een rechtvaardige en inzichtelijke wereldorde, is Hij ook niet de persoonlijke, te vertrouwen God met wie een mens een persoonlijke relatie kan hebben. Nee, God is in de hemel en jij bent op de aarde (5:1). Het centrale dilemma bij Prediker is, dat hij enerzijds weet dat de mens de zinvraag van het leven moet beantwoorden, terwijl hij anderzijds weet dat hij niet op menselijke wijsheid vertrouwen kan. En God geeft ook het antwoord niet.

Deel van de Bijbel?

De vrij negatieve kijk op het leven die we in het boek aantreffen, verklaart waarom er in het rabbijnse jodendom onenigheid was over de vraag of het wel bij de boeken van het Oude Testament gevoegd mocht worden (en dus of er wel goddelijk gezag aan toegekend mocht worden). Maar ook de tegenstrijdigheden (vgl. 4:2 en 9:4) hebben hierbij een rol gespeeld. Het waarschijnlijk redactionele slot (12:13: *Vrees God en onderhoud zijn geboden*) heeft bijgedragen tot een herwaardering van Prediker. Bovendien zal het beroep op Salomo de autoriteit van het boek hebben versterkt, zodat het jodendom het toch vrij snel in de canon heeft opgenomen. Het wordt in zijn geheel gelezen tijdens het Loofhuttenfeest (zie daarover Leviticus 23:39-44). Tijdens het Loofhuttenfeest woont Israël zeven dagen in loofhutten, om zo de woestijnreis die volgde op de uittocht te gedenken. Tijdens die woestijnreis woonden de Israëlieten in hutten. De loofhut symboliseert daarmee ook het vergankelijke en tijdelijke van het leven, zoals de Israëlieten dat ervaren hebben in de kwetsbare periode tussen Uittocht en Intocht. Prediker past bij dit feest omdat ook dit geschrift het vergankelijke en tijdelijke van het leven benadrukt.

De kerk heeft deze opname in de canon niet tenietgedaan. Wel is het opvallend dat Prediker nergens in het Nieuwe Testament geciteerd wordt (hoewel er wel teksten zijn die aan Prediker doen denken). De bakens voor de traditionele christelijke interpretatie werden reeds in de derde eeuw na Christus uitgezet in een van de oudste, volledig bewaard gebleven commentaren: 'Het doel van de Prediker is aan te tonen dat alle bezigheden en ondernemingen waar de mens mee bezig is, waardeloos en nutteloos zijn, zodat zij ons kan leiden naar de aanschouwing van de hemelse dingen.'¹ Indirect verkondigt Prediker zo de noodzakelijkheid van het evangelie.

¹ *Gregorius de Thaumaturg (ca. 213-270) in zijn commentaar op Prediker. Geciteerd in het Internationaal commentaar op de Bijbel (Kok/Averbode 2011, band 1, 1022).*

1 Alles is niks

Prediker 1:1-11

Verkenning

Het levensgevoel van de Prediker zien we vandaag de dag nog veel terug in de kunst. Lees samen het gedicht van Bloem aan het eind van deze bijbelstudie. Laat ieder voor zichzelf nadenken over de vraag of zij of hij het levensgevoel dat uit dit gedicht spreekt, (weleens) bij zichzelf herkent. Zo ja, door welke ervaringen wordt dit besef dan gewekt? Spreek hier met elkaar over.

Inleiding

De eerste elf verzen van Prediker vormen de proloog van het boek, waarin puntig de boodschap van het hele werk is samengevat: alles is ijdelheid.

Uitleg

Vers 1

Dit is de aanhef van het boek. Zie over de auteur en de datering van het boek Prediker de inleiding.

Vers 2

Dit is de hoofdstelling van het boek: ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid. Het woord 'ijdelheid' (en het daarvan afgeleide 'ijdel' en 'ijdelheden') komt 38 maal in Prediker voor. Letterlijk betekent het: adem, bries, damp. Overdrachtelijk betekent het dan ook: nietigheid, ademtocht. Het drukt een nihilistisch oordeel uit over het gehele leven en haar waarden. De beste vertaling is 'absurd' in de existentiële betekenis van het woord. Dit absurde is voor Prediker niet enkel ongerijmd of ironisch, het is benauwend en onrechtvaardig.

Vers 3-11

Hier begint, na de aanhef en de hoofdstelling, het eerste gedeelte, dat loopt tot en met vers 11. De gedachte van dit deel is: de mens heeft geen voordeel van zijn zwoegen, omdat er niets blijvends is. De retorische vraag van dit vers verwacht een negatief antwoord, dat in de volgende verzen geïllustreerd wordt. Al het gebeuren op aarde levert geen resultaat op, geen voordeel voor de mens, omdat het de herhaling

is van iets gelijksoortigs. Dat geldt voor de gehele natuur: de aarde (4), de zon (5), de wind (6) en het water (7). Het geldt ook voor de mens en zijn geschiedenis, in het groot (de generaties, vers 4) en in het klein (spreken, zien en horen komen nooit tot hun doel, vers 8). Iets echt nieuws kan niet bestaan (9). De gedachte dat er wel iets nieuws zou bestaan, is inbeelding (10), die erop gebaseerd is dat de mens nu eenmaal zeer kort van geheugen is (11). Er kan nooit iets blijvends bereikt worden.

Vers 3

Het woord 'voordeel' (het Hebreeuwse *Jitrón*) is typisch voor Prediker. Het komt in de rest van het Oude Testament niet voor. Het betekent rest, gewin, voordeel, resultaat. Voor Prediker hangt de waarde van het menselijk leven daarvan af, of het de mens iets oplevert. Zijn vraagstelling is dus antropocentrisch.

Ook de uitdrukking 'onder de zon' is typisch voor Prediker en vinden we niet in de rest van het Oude Testament. Het geeft de ruimte aan, waarbinnen het menselijk leven zich afspeelt. Dit gebied is de aarde, onder de zon, daar begint en eindigt het. Het denken van Prediker is op het hier en nu georiënteerd. Na de dood is alles afgelopen (9:1-6) en God is ver weg, in de hemel, in tegenstelling tot de mensen, die op de aarde zijn (5:1).

Vers 8

Alle dingen zijn onuitsprekelijk vermoeiend. Prediker zegt niet: zo is het nu eenmaal. Hij zegt ook niet: dat is prachtig, die kringloop (zoals de volken rond Israël, die juist in de kringloop iets van de goden zagen en daarom de kringloop vereerden.) Nee, hij zucht. Hij klaagt dat alles zinloos is. In die klacht laat hij merken dat hij zich niet neerlegt bij de ijdelheid. Die klacht is een (weliswaar minimale) vorm van verzet tegen de ijdelheid, een impliciet verlangen.

Verwerking

1. In de 'Verkenning' zijn de ervaringen genoemd die in de groep (eventueel) leiden tot een besef van de ijdelheid van alles. Vergelijk deze ervaringen met de waarnemingen die bij Prediker leidden tot de conclusie: 'Alles is ijdelheid.'
 - a) Zijn het dezelfde waarnemingen?
 - b) Herkennen we de waarnemingen van Prediker, en zou Prediker de onze herkennen?

2. Lees 1 Korintiërs 15:58 samen.
 - a) Zegt deze tekst dat door de opstanding van Jezus al ons zwoegen niet vruchteloos is?
 - b) Waarom maakt de opstanding het zwoegen hier op aarde zinvol?

3. Vergelijk Prediker 1:5 met Psalm 19:5-7.
 - a) Brengt de schepping u tot verheerlijking van de Schepper, of is zij juist aanleiding tot de gedachte dat het leven absurd is?
 - b) Zou u tegen een ongelovige willen zeggen: 'Kijk eens hoe mooi de wereld in elkaar zit. Dat duidt toch op een liefdevolle Schepper en Vader?'

4. *Alle dingen zijn onuitsprekelijk vermoeiend.* (vers 8)
 - a) Herkent u die moeheid van het leven bij uzelf of bij anderen?
 - b) Wat weerhoudt u ervan aan die moeheid toe te geven? Of vindt u het juist belangrijk die moeheid te erkennen?
 - c) Zou onze tijd een grotere moeheid kennen dan andere tijden? Waaraan ziet u dat?

5. De theoloog K.H. Miskotte schreef: 'De goede verwachting kan beschaamd worden. Het leed, waarvan Prediker beeft, is het leed van de beschaaming. Was er geen belofte gegeven, was er geen verwachting gewekt, was er geen vertrouwen geboren in de ziel, dan zou de mismoedigheid van Prediker niet deze ontzagelijke afmetingen hebben aangenomen.'

De suggestie is dat Prediker zo ontzettend sceptisch is juist omdat hij de beloften van God kent, daarop vertrouwt, maar tegelijk daarin beschaamd is. Herkent u dat, dat u juist als gelovige veel sceptischer kunt zijn over het leven, omdat u er als gelovige zo veel van verwacht (hebt)? Terwijl misschien uw niet-gelovige vrienden veel minder sceptisch zijn en tegelijk ook minder verwachten van het leven? Of herkent u dit juist niet?